

„Identitate” și „alteritate” în gândirea tradițională românească (Considerații despre percepția spațială a identității / alterității)

Adrian Crupa

A te apropia de spiritualitatea tradițională în logica și cu instrumentele gândirii moderne conduce în majoritatea cazurilor la un rezultat incert. De aceea, credem că în contextul actual al discuțiilor pe marginea globalizării, este necesară redescoperirea accepției tradiționale a „identității” în procesul raportării sale la „alteritate”.

Legenda distribuirii pământului, în formele în care o regăsim în tradițiile daco-române și aromâne, se dovedește a fi ilustrativă pentru felul în care este înțeleasă în spațiul etnocultural românesc relația dintre sine și celălalt. În *Micul dicționar folkloric* al lui Tache Papahagi sunt amintite următoarele variante: AROMÂNĂ, în care „După ce a creat lumea, Dumnezeu a chemat toate popoarele spre a le distribui pământul. Grecul cere marea. Bulgarul cere pământul de arat. Albanezul cere râpile. Într-un târziu sosește și aromânul, aducând lui Dumnezeu un sugar fript; el cere munții. - Cum? Tocmai munții ai ales? Nu vezi să ceri și tu un pământ bun, cum a cerut toată lumea? – Dă-mi Doamne, munții, căci în munți se află tot ce-ai făcut tu mai bun: pășune pentru oi, aer și apă rece pentru noi și mereu aproape noi amândoi... ”¹, și DACO-ROMÂNĂ, în care apar fie românul și jidovul care au ajuns la Dumnezeu „în timp ce țiganul, mâncând pe drum la mure, a întârziat să sosească. În cele din urmă, (când n.n.) cere și țiganul ceva, Dumnezeu îl sortește să-și câștige pâinea cerșind”², fie „apar turcul (cu binele), românul (cu darul) și țiganul (cu ocară)”³, sau „ovreiul (cu norocul), românul (cu bunătatea de inimă) și țiganul (cu batjocura)”⁴.

Observăm că, în cele două variante, (mai ales în cea daco-română) distribuirea pământului constituie, îndeosebi, un prilej de analizare a celui alt, dar și a sinelui, de caracterizare și înțelegere a felului său de a fi, mai mult decât o simplă împărțire a terenului. Românul (sau aromânul) se vor defini prin alegerea muntelui, spațiu al unei vieți dure, însă relativ îndestulate, în care este posibilă, mai mult decât aiurea, legătura spirituală cu Dumnezeu, ceea ce va conduce, în timp, la dobândirea

---

¹ Tache Papahagi, *Mic dicționar folkloric. Spicuri folklorice și etnografice comparate*, ediție îngrijită, note și prefață de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva, 1979, p. 212-213.

² *Ibidem*, p. 213.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

anumitor calități (*bunătatea de inimă și darul*). Ceilalți, ipostaziați în alteritățile învecinate, se definesc de asemenea, prin intermediul spațiului, prin însușirile căpătate acolo: grecul - călător și negustor neobosit cere marea, bulgarul - om al agriculturii sedentare cere „pământul de arat”, albanezul - iute la mânie, se regăsește în râpi, turcul – stăpân, se bucură de bine, ș.a.m.d.

Ceea ce merită reținut este faptul că *spațiul devine* în mentalitatea tradițională, mai mult decât o matrice, un *semn al identității / alterității*, prezența persoanei, fie ea naturală (semeni) sau supranaturală (Dumnezeu, duhurile bune ori rele), într-un loc, având ca efect transformarea locului, astfel încât din obiect / material el devine subiect / spiritual:

„Locu meu și locu tău; fiecare cu locu lui. Locu meu și locu vecinului nu-s la fel și e așa că stau din bătrâni pe el, pe același loc. Da, sunt tot felu de locuri. Un gard te desparte, nu știi ce-i dincolo. Fiecare le știe pe ale lui.”⁵(2)

Sursele acestei concepții în gândirea populară sunt multiple. Pe de o parte, trebuie avute în vedere cele legate de specificul mentalității unei populații eminentamente agricole:

– pentru CULTIVATORUL PĂMÂNTULUI, SEDENTAR prin definiție, locul capătă importanță majoră, fiind înțeles nu doar ca sursă de viață, ci ca viața însăși (locul străbunilor, deci al originii sale, locul propriei sale existențe, spațiu de manifestare al relațiilor sale spirituale cu ceilalți, ori cu Dumnezeu). De aceea în viziunea sedentarului

„Veneticu-i venetic și nu-i bine văzut că nu de bun a plecat. De ce o venit? La el în sat n-o putut sta? Dacă și-a părăsit satu nu-i om de ispravă; da și de e, tot nu să uită lumea bucuros la el, că vezi, nu-l știe nime, nici neam, nici loc, nu-l știe nime. Și vezi, omu să teme!”⁶ (1);

– pentru PĂSTOR, practicant al transumanței, spațiul devine elastic, astfel încât el cutreieră nestingherit spațiul locuit de propriul său popor, dar și de popoarele învecinate, ceea ce, în planul mentalităților, duce la o înțelegere a alterității / identității într-un mod diferită de cea a țaranului sedentar, mai amplă, mai complexă, în cele din urmă, mai conciliantă. Împrejurările acestea îl transformă într-un element expansiv – în ordine culturală – a identității naționale către alteritățile înconjurătoare, fapt care îl determină pe Nicolae Iorga să vorbească despre o „întindere, fără a cuceri”.⁷

Pe de altă parte, nu putem ignora componenta creștină a spiritualității tradiționale românești, mai precis, felul în care românii au înțeles locul

⁵ Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, Editura Cartea Românească, 1985, p.34.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁷ Nicolae Iorga, *Hotare și spații naționale*, Vălenii de Munte, 1938, p. 70, apud Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova (secolele XV-XVII)*, București, Editura Paideia, 1997 p. 39.

creștinismului în viața lor de zi cu zi. „Iată coala e un râu; curge apa și aduce răcoare. Dincolo e pădurea și muntele și mai departe e ceru iar dincolo de cer ce mai este? Lumea noastră e lumea cea adevărată, e lumea bună cu oameni și pomi înfloriți. Lumea așa cum a făcut-o Dumnezeu. Am mers până aproape și am mers mai departe, nimic nu s-a schimbat. Așa e rostu lumii, că nu-l poate schimba.”⁸ (12)

Un asemenea creștinism integrat firesc în viața românilor, cunoscut de aceștia sub numele de *rânduială* și manifest în chipul *bunei cuviințe*, îl face pe Mircea Eliade să vorbească despre o *anima naturaliter christiana* ca formă autohtonă a creștinismului cosmic. „O credință care transfigurează Cosmosul fără a-l distruge, nici repudia. O viziune globală a Universului care nu este pesimistă, pentru că binele va reuși, în final, să triumfe asupra răului (fapt sesizabil în slaba reprezentare a terifiantului, diabolicului în imaginarul basmelor românești, n.n.). Tot ceea ce trăiește în Cosmos face parte din drama Mântuirii prin suferințele lui Christos. În virtutea acestei jertfe pomii rodesc, animalele-și hrănesc puii, mama-și leagănă copilul etc. Lumea întregă ascultă de un singur principiu conducător: acela al ordinii și armoniei (rânduiala).”⁹

Lui i se datorează faptul că, în vreme ce în Europa veacurilor XV-XVII frământările religioase luaseră o amploare îngrijorătoare (în Occident – Reforma, iar în Orientul slav – mișcarea raskolnicilor¹⁰), ajungându-se la prigoniri și ucideri, chiar la adevărate războaie confesionale, în Țările române sentimentul religios își păstrează naturalețea și echilibrul său, „mai mult pe tot palierul social se înregistrează, în general, o extraordinară toleranță față de cei de alte confesiuni (lucru remarcat cu mirare de străini)”¹¹.

Născută din asemenea premise, psihologia și felul de a fi al românilor s-au plămădit în timp în spiritul unei aparente ușurătăți față de lucrurile vieții, dublată (umplută, deci, de sens) de o proverbială blândețe, de o nevoie de înțelegere între oameni. „Copacii cei mai mulți mai multe vifore și mai mari vânturi sprijinesc.”¹² Această mentalitate, aparent paradoxală, îl nedumerește pe *celălalt*, indiferent de seminția sa. Nicolae Steinhardt, un evreu creștinat trăind realmente (și spiritual) în mijlocul poporului român, dar și în spiritualitatea Europei (incluzând componenta balcanică), mărturisea:

„Lumea românească e o altă lume decât lumea Occidentului și lumea Orientului; e altceva, e spațiu mioritic și creștin, spațiu al blândeții, dulcii împăcării, iertării, echilibrului, relativității (...) Lumea blândeții, iertării și împăcării, lumea

⁸ Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 73.

⁹ Mircea Eliade, *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie*, ediție și note de Magda și Petru Ursache, Iași, Editura Junimea, 1992, p. 42-43.

¹⁰ lipovenii din spațiul românesc sunt urmașii raskolnicilor, de exemplu.

¹¹ Iolanda Țighiliiu, *op. cit.*, p. 198.

¹² ****Apa trece, pietrele rămân. Proverbe românești*, ediție îngrijită de George Muntean, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 105 (nr. 2523).

machiavelismului relativ care a păstrat legătura ontologică neîntreruptă cu esența creștinismului. Nu e agitată, are timp să fie cuviincioasă, are timp de tabieturi și taclale, a cunoscut sacnasiul (dar și prispa, cerdacul, element permanent al arhitecturii populare, de asemenea loc de îmbinare între natură și intimitatea vieții de familie), loc de răgaz și meditație, al bucuriei de a trăi și de gustare neanxioasă a trecerii timpului.”¹³

Existențele în mijlocul cărora noi înșine ființăm sunt înțelese de gândirea populară în două moduri: în sens larg, alteritatea dezvoltându-se pe două dimensiuni: *orizontală* (a oamenilor, a lumii văzute) și *verticală* (a lumii nevăzute, a lui Dumnezeu și a diavolilor) și, în sens restrâns, alteritatea imediată, subsumată fiind noțiunii creștine de „aproape” (fie unul ontologic - soția ori soțul -, fie unul social – vecinul, fie unul național – țiganul, evreul, ș.a.).

„Oamenii-s lăsați să trăiască lalolaltă; nu-i bine să te învrăjbești pentru toate cele; mai bine lași să treacă de la tine.”¹⁴ (6)

Îngăduința ridicată, astfel, la rang de principiu de comunicare va înlesni atât funcționarea familiei: „Când muierea e mută și bărbatul surd, viața e mai bună între amândoi”¹⁵, cât și funcționarea societății (obștii sâtești) ca atare: „Cu vecinii să trăiești în pace, să nu te-nvrăjbești, că nu-i bine; nu-i bine cu nici un om să te-nvrăjbești, da mai mult cu vecinii. Vezi, trăiești laolaltă și te ajuți la orice nevoie; mai mult decât cu o rudă. Trăiești acolo pe-același loc, gard în gard, casă lângă casă, de parcă te-apasă pe inimă dacă nu te ai bine. Da mai bine că ai nevoie de ceva și cu el te-ajuti, cu ăl de-i lângă tine. E și aici o rânduială și-i bine s-o păstrezi.”¹⁶(6) În accepția tradițională a rânduiei și bunului simț, *identitatea nu va căuta niciodată să uzurpe locul alterității, nici pe verticală* (ceea ce ar constitui o blasfemie), *nici pe orizontală* (ceea ce ar însemna o profundă neomenie).

Se poate vorbi, prin urmare, despre o clasificare a *spațiului* ca formă de manifestare a identității / alterității în:

1. Spații ale identității

VATRA, centru prin excelență al casei și semnul văzut al originii, al apartenenței la un neam, „Noi așa am pomenit și casa și locul; da n-ai dreptu să le strici, nici să le lași în părăsire, că vezi, ele vin din părinți... asta vine așa din duhul strămoșilor.”¹⁷(8)

¹³ Nicolae Steinhardt, *Cartea împărțirii*, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 1995, p. 33, 65-66, passim.

¹⁴ *Ibidem*, p. 40.

¹⁵ ****Apa trece...*, p.97 (nr. 2343).

¹⁶ Ernest Bernea, *op. cit.*, p.40.

¹⁷ *Ibidem*.

CASA, ca întruchipare a propriei personalități și, totodată mărturisire a identității, „Casa e așa loc ferit, loc sănătos. Locul casei e loc bun; cum să nu fie bun dacă știi tot ce-i în el?”¹⁸ (5), și

CURTEA, prelungire firească a universului intim al casei, „Da de ce în curte la tine te simți mai bine? De-i merge oriunde, cât de frumos ar fi, da tot nu-i bine ca-n locul tău, ca-n casa ta. Am umblat și eu prin lume, da tot la locul meu mă trăgeam; parcă eram bolnavă până ajungeam.”¹⁹(7)

Casa și curtea nu sunt, însă, niște realități închise și exclusiviste la adresa alterității. În ciuda spațiului destul de restrâns al casei țărănești, exista obiceiul (dacă numărul de camere o permitea) să fie păstrată o cameră – *camera din față*, *camera de curat*, *camera de oaspeți* – pentru un prezumtiv musafir, întruchipare a alterității. Mai mult la români, în toate zonele și în toate timpurile, locuința tradițională era înconjurată de o *prispă* și, uneori, în anumite regiuni, prispa era înconjurată de un *foișor*, care, ambele, „făceau trecerea armonioasă de la spațiul de locuit către mediul înconjurător”²⁰, având, totodată, și rolul de loc al întâlnirii cu celălalt (de taifas, de jeluiri ori de regăsire de sine).

2. Spații ale alterității

VECINĂTATEA, prim nivel al celorlalți, cunoscuți încă sinelui, „Vecinu-i ca un neam. Decât să te superi pe un vecin, mai bine pe un neam. E un fel de rudă, da' mai tare ca o rudă de stă departe că s-ajută. Vezi, tot stai laolaltă și îl știi cum te știe. Vecinu-i pe-un loc, pus cu tine.”²¹(11)

HOTARUL, loc prin definiție legat de trecerea dinspre cunoscut către necunoscut, „Cine a trecut hotarul nu mai e la el acasă; dincolo e altceva și nu știi ce-i; poate-i o lume bună, poate nu. Eu știu că de trec, nu mă mai simt bine; am așa o teamă, știu eu?”²²(10), și

RĂSPÂNTIA, spațiul cel mai favorabil întâlnirii celui alt, fie acesta existență umană ori strict spirituală (Dumnezeu, diavol, iele etc.): „Acolo (la răscruce) pun oamenii troița și sapă fântâna. Zic unii că-i loc de odihnă, da să-ntâmplă și câte un necaz. Unde e troița, necuratu nu-și face de lucru. Să face și fântână la răscruce, că-i loc de hodină și pomană pentru drumeți.”²³(2). Sau, în ordine transcendentă,

RAIUL, înțeles sub influență creștină ca stare, „Cu asta rămânem: cu binele ce l-am făcut. Ce dăruim cu inima noastră, fapta bună, aista-i raiu. De dăru, dăru pentru tine.”²⁴(11), ori

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 35.

²⁰ *Ibidem*, p. 69.

²¹ *Ibidem*, p. 39.

²² *Ibidem*, p. 42.

²³ *Ibidem*, p. 53.

²⁴ *Ibidem*, p. 88.

IADUL, perceput, așijderea, ca manifestare a alterității nefaste, „Iadul e jos în întuneric: e prăpăstios și în tot felu sucit, ca ăl de-l îngrijește.”²⁵(4)

Un loc special îl constituie TĂRÂMUL CELĂLALT, spațiu al ființelor fantastice, nu foarte bine definite „Celălalt tărâm nu e iadu; e tot o lume, o altă lume, da nu e ca a noastră. Celălalt tărâm e undeva în adânc, nu știe nimeni unde. E așa o lume deosebită, o lume a duhurilor rele.”²⁶ (9)

De aceea, pentru spiritualitatea tradițională²⁷, alteritatea agresivă a zilelor noastre - globalizarea - constituie un pericol pentru identitatea fiecăruia. „Lumea azi nu s-astâmpără, umblă de colo-acolo. Mie nu-mi place-n străini; nu am hasnă de parte, în alt loc. Bine-i aici, în casa mea și-n curtea mea; toate au rost și toate le știu. Aici au trăit părinții mei, aici și eu. De ce să rup?”²⁸ (1), iar pentru omul vechi, „Eu și celălalt” nu e totuna cu „eu sunt celălalt”!

„Moșii nu vroiau să se piardă locu casei; voiau s-o moștenească copiii, să rămână ei pe loc. Și la copii le e drag să stea pă locu părinților. Așa e credința, că așa s-a învățat; e ceva care vine din trecut. Oamenilor de la noi nu le place să se mute!”²⁹ (3)

Lista informatorilor (Ernest Bernea)

1. BRATU ELISABETA, 74 de ani în 1965, Tohanu-Vechi, Brașov
2. CĂBĂL SUSANA, 67 de ani în 1965, Poiana-Mărului, Brașov
3. CODREANU GH., 51 de ani în 1966, Poiana-Mărului, Brașov
4. DEBU FRUSICA, 80 de ani în 1947, Poiana-Mărului, Brașov
5. PĂȘEU GH. ANA, 70 de ani în 1948, Poiana – Mărului, Brașov
6. ROGOZEA GH. MARIA, 74 de ani în 1943, Drăguș, Făgăraș
7. TOFAN LENȚA, 47 de ani în 1938, Vârlezi, Galați
8. ȚÂNTEA ION STAIKU, 83 de ani în 1964, Poiana-Mărului, Brașov
9. ȚOGOE ION, 54 de ani în 1966, Poiana-Mărului, Brașov
10. ȚOGOE VICTORIA, 52 de ani în 1966, Poiana-Mărului, Brașov
11. VLAD MARIA, 83 de ani în 1965, Tohanu Vechi, Brașov
12. VLĂDUȚA PARASCHIVA, 17 ani în 1930, Dobrița, Gorj

“Identity” and “Alterity” in Romanian Traditional Thinking

Romanian traditional thinking considers space as being a sign of identity, but also alterity. That is why traditional man understands the surrounding space disposed on concentric circles of his self as different from the other (the well-known other, that is, the neighbour; and the unknown other; that is, the foreigner).

²⁵ *Ibidem*, p. 87.

²⁶ *Ibidem*, p. 88.

²⁷ „cine umblă din țară în țară nu e om.”, ****Apa trece...*, p. 89 (nr. 2183).

²⁸ *Ibidem*, p. 35-36.

²⁹ *Ibidem*, p. 36.